

- LányiK. = Lányi-kódex. Kiadása: VOLF György kiad. 1878 [1881]; digitalizált kézirata: <http://real-ms.mtak.hu/id/eprint/498> (2018. 11. 10.)
- LÁZS SÁNDOR 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Balassi Kiadó, Budapest.
- M. NAGY ILONA 2003. Latin bibliai szinonimavariációk magyar recepciója (*örül, vigad; örül, örvend*). In: A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk., *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. 149–168.
- NYÍRI ANTAL szerk. 1993. *A Müncheni Kódex magyar–latin szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ DÉNES 1942. *Apor-kódex*. Codices Hungarici 2. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- SZABÓ DÉNES 1963. Az Apor-kódex zsolnártörredékei. In: BENKŐ LORÁD – LIGETI LAJOS – PAIS DEZSŐ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Akadémiai Kiadó, Budapest. 339–344.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. Az Apor-kódex zsolnároskönyve és liturgikus szövegei. In: HAADER–KOCIS–KOROMPAY–SZENTGYÖRGYI kiad. 2014. 31–57.
- VOLF GYÖRGY kiad. 1878 [1881]. *Lányi-kódex*. Nyelvméltár 7. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 317–385.

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

Az ómagyar személynévtörténet két újabb szintéziséről

1. TÓTH VALÉRIA, Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 308 lap – 2. TÓTH VALÉRIA, Személynévi helynévadás az ómagyar korban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 220 lap

Az elmúlt másfél évtizedben a magyar személynévek kutatása felívelő szakaszának lehetünk szemtanúi: négy névtár és mintegy féltucat monográfia jelent meg a magyar személynévtörténet legkorábbi szakaszára vonatkozóan. Az utóbbiak közül TÓTH VALÉRIA akadémiai doktori értekezésén alapuló, közelmúltban megjelent két kötetét ismertetem. A Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban című kötet „a személynévek rendszerének általános névelméleti problematikáját” és „az egyes személynévformák elkülönítésének lehetőségeit és azok történeti alakulásának kérdését” tárgyalja. A Személynévi helynévadás az ómagyar korban című kötet az előbbi folytatásaként a személynéveknek a helynévadásban és -használatban játszott szerepét járja körül (TÓTH 2017: 7). A kötetek problémafeltevéseire és válaszaira ráirányítja a figyelmet a szerzőnek az az állásfoglalása is, miszerint a magyar névtani kutatásokban „bő évszázada halmozódnak azok a – nemegyszer dogmává merevedő – kutatási eredmények, amelyek felülvizsgálatára [...] megérett az idő” (2016: 8). Ezek a „dogmák” pedig a névtörténeti vonatkozásokon túl interdiszciplináris (elsődlegesen történettudományi) érdekeltségűek. Az első kötet tehát a fenti viszonyrendszer feltárását megalapozó előzetes munkának tekinthető, amelyben a szerző a sokak által immár két évtizede alkalmazott funkcionális alapú helynévleírási modellel kívánta a személynévek leírását is összhangba hozni, „utóbbi alapjait a HOFFMANN ISTVÁN által elhelyezett sarokkövekhez igazodva” (HOFFMANN 2008) – mint írja – ő maga igyekezett lerakni (TÓTH 2016: 8). Ugyanakkor megjegyzi, ez nem jelenti azt, hogy a kötet

gondolatai „akár legcsekélyebb mértékben is kétségbe vonnák a korábbi vizsgálati irányok jelentőségét és elért eredményeit” (i. h.).

1. Az ómagyar kori személynévadást tárgyaló kötet két fő egységből épül fel: az egyik a történeti személynévkutatás alapkérdéseit (ezen belül általános névelméleti kérdéseket, illetve a személynévi források névszociológiai értékét), a másik az ómagyar személynévrendszer példáján keresztül az egyes személynév-fajták jellemzőit tárgyalja. Az „alapkérdéseket” érintő részben a szerző mindenekelőtt a személynévek kiemelt forrásértékét hangsúlyozza az ómagyar korra s azon belül az Árpád-korra vonatkozó nyelvészeti és történeti tárgyú (főként településtörténeti, művelődés- és kultusztörténeti, néprajzi stb.) kutatásokban (2016: 12). TÓTH VALÉRIA célja annak világossá tétele, hogy a személynévek segítségével milyen kérdésekre kaphatunk választ, és melyek megválaszolására nem alkalmas ez a forráscsoport – bizonyos korábbi kutatások gyakorlatai ellenére (12).

Támogatható a szerzőnek az a fogalomhasználat kapcsán tett javaslata, miszerint a latin oklevés forrásokban szereplő írott névalakok és a személyekre vonatkozó élőnyelvi megnevezések közötti különbséget eltérő fogalmakhoz rendeljük: az utóbbira fenntartja a *személynév* megnevezést, az előbbit viszont ettől elkülönítve *személyjelölő szerkezet*-tel definiálja. A fontos különbségtétellel építve utóbbiak forrásértékét a névrendszertani átstrukturálódás folyamatának (a személynévrendszer „kételeművé” válásának), az állományi összetételnek, illetőleg az írott névformák mögötti beszélt nyelvi valóságnak a feltárásában látja elsődlegesnek (18–19), viszont a fokozott óvatosságot és a kritikai szemlélet érvényesítését hangsúlyozza a személynév-fajták kronológiai jellemzőinek a meghatározásában (pl. családnevek kialakulásának ideje), a személynévrendszerre vonatkozó területi, nyelvföldrajzi következtetések levonásában, a névadás körülményeinek pragmatikai és kognitív szempontú feltárásában és főként a személynévi adatok nyelven kívüli (általános történeti) forrásértékével, felhasználhatóságával (pl. a személynévi alapú etnikai rekonstrukcióval) kapcsolatban (18–31).

A kötet a fenti szemlélet alapján a személynévadás és személynévhasználat elméleti kérdéseit hat kiemelt tényezőhöz rendelve tárgyalja (33–74), melyekről a korábbi munkák eredményeit részben összefoglalva, részben új szempontokkal kiegészítve értekezik.

1. A személynévek rendszerszerűségéhez kapcsolódó fontos összegző megállapítása, hogy „a személynévrendszer ugyanolyan mentális struktúraként értelmezhető, mint a nyelvi rendszer”, amely névmodelleket, névmintákat tartalmaz. A névadáskor ezek valamelyikének az aktualizálásával jön létre a személynév. Ezeket a modelleket azonban nemcsak nyelvi, hanem kulturális-társadalmi determináció is minden korszakban jellemzi (38–39).
2. A kulturális meghatározottság szempontjából alapvető különbség húzódik a személynév és a helynév kategóriája között, előbbieknél a nyelven kívüli tényezők hatása erőteljesebben érvényesül.
3. TÓTH VALÉRIA másokhoz hasonlóan a nyelvi jelenségek leírásában és magyarázásában a névhasználat felőli közelítésmódnak, a pragmatikai tényezők feltárásának alapvető fontosságát tulajdonít. Az elemzések során a névadás összetevői (pl. névadási szokások), valamint a névhasználat sajátosságai (pl. többnevűség kérdése) mint pragmatikai tényezők figyelembe vételét szorgalmazza. Fontos – bár nem előzmény nélküli – megállapítás, hogy az általános pragmatikai körülmények alapján az feltételezhető, hogy az ómagyar névadási rendszer is a maihoz hasonlóan működött (48).
4. A kognitív tényezők bemutatása során a szerző a *névközösség* és a *mentális tabló* fogalmát definiálja,

valamint a névadás tudatosságának és az elnevezések motiváltságának kérdéskörét járja körül. 5. Ezzel a tényezővel szorosan összefügg a névmodellek problematikája is, mivel a modellek a nyelvhasználók mentális-nyelvi rendszerének szerves részei. 6. A személynévi források névszociológiai értékének meghatározása az egyik legproblemátikusabb része a névtörténeti kutatásoknak, mivel az élőnyelvi névhasználatra csak az írott források alapján van lehetőségünk – korlátozott módon – következtetni. Ebben a kérdésben a korábbi szakirodalomban is számos állásfoglalás született. A szerző az azonos és eltérő vélemények számbavételét az alábbi szempontokhoz rendelve tekinti át: a formális-informális névhasználat, névszociológiai érték, társadalmi rétegek és nemek szerinti névhasználati eltérések, vallás, etnikai hovatartozás, illetve a névhasználók nevekhez való viszonyulása, attitűdje.

A következő önálló fejezet ehhez a kérdéskörhöz szorosan kapcsolódóan a személyjelölő szerkezetek névszociológiai értékét mutatja be (75–112). Az írott névformáknak az élő nyelvre vonatkozó tanulságaihoz számos tényező ismerete szükséges. Alapvető kritikai kiindulópont az, hogy „a források szövegében ránk maradt adatok a maguk írott nyelvi valóságában nem azonosíthatók közvetlenül a beszélt nyelvi formákkal” (75). A szerző a rá jellemző alapossggal veszi sorra azokat a tényezőket, amelyek a személynévadatok mögötti tényleges névhasználati szokások megközelítően pontos feltárását befolyásolhatják. Itt válik különösen fontossá a források személyjelölő szerkezeteinek (l. pl. többszörös *filius*-os latin névalakok) és az élő nyelvben ténylegesen használt személynéveknek a terminológiai elkülönítése is (l. fenn). TÓTH VALÉRIA a latin szerkezetsablonok kapcsán részben jogosan bírálja a korábbi szakmunkák szerzőit, hogy a latin nyelvű elemekből kiinduló szemlélet alapján beszélnek „*filius*-os”, „*dictus*-os” stb. „nevek”-ről, ő helyett a szóbeli névhasználattal közvetlenebb kapcsolatot fenntartó névfunkciók alapján tipizálja ezt a csoportot (77). A bírálat a latin szerkezetek „név”-ként való definiálása szempontjából lehet jogos, hiszen – ha a szerző által javasolt szűkebb jelentést nézzük – a latin alakulatokat még nem tekinthetjük ténylegesen tulajdonnévnek, csupán személyjelölő írott szerkezeteknek, amelyek egyes elemeihez köthető tényleges élőnyelvi használat azonban nem magától értetődő, ez viszont az élőnyelvre alapozott kategorizáció indokoltságát gyöngíti.

Arra nincs mód, hogy az élőnyelvi névhasználat kapcsán megfogalmazott megállapításokat egyenként áttekintsük, e helyütt csupán az alábbi néhányat emelem ki. A kötet fontos vizsgálati szempontokra hívja fel a figyelmet (pl. normatörekvés, oklevélírók szerepe a források személynévhasználatában stb.), ugyanakkor néhol tévesen értelmezi a szakirodalmi kijelentéseket, nem téve különbséget a családnevek kialakulását megelőző ún. átmeneti és a későbbi időszakra vonatkozó jellemvonások között (l. pl. 94, 105, 148). Érezhető emellett a szerzőnek az a törekvése, hogy – a korábbi (adatgyűjtésekre, önálló korpuszokra épülő) szakirodalmi következtetésekkel szemben – az élőnyelvi névhasználat szélesebb körű jelenlétét mutassa ki a latin személyjelölő szerkezetekben. A korábinál nagyobb szerepet tulajdonít ebből a szempontból például a személynévi elemet tartalmazó helynévi szórványoknak. Vitatja azt az általános véleményt, amely az 1322: *Ernefyastephanpaulia*-típusú helynévben (további példák: 1332: *Herbothfaandreashaza*, 1335: *Methvdfiamihalfeu* stb.) szereplő személyjelölés élőnyelvi (értsd: ilyen formában nem valós) voltát kérdőjelezi meg kronológiai és névhasználati érvek alapján (107–108; a kérdésre l. bővebben SLÍZ 2010). A latin személyjelölő szerkezetek mögötti valós élőnyelvi névhasználat feltételezése kapcsán szokás az oklevél jogbiztosító szerepére hivatkozni, amely kizárólag a ténylegesen használt név rögzítését követelhetette meg. A jogbiz-

tosító szerep szorosan összefügg az azonosíthatóság kérdésével. Utóbbi kritériumnak való megfelelés azonban azt eredményezhette, hogy a ténylegesen használt név mellé olyan elemek is kerülhettek az írásbeliségben, amelyek az élő névhasználatban (ti. a latin szerkezetnek pontosan megfeleltethető magyar formában) nem fordultak elő, ugyanakkor a személy azonosításához írásban alapvetően járultak hozzá. Az átmeneti időszak (13. század – 14. század első fele) körülírási névszerkezetei erre szolgáltatnak bőségesen példákat (erre l. pl. a korai *filius*-os és a *de genere*-s névszerkezeteket).

A személynév-fajták áttekintése (113–256) a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott kognitív és pragmatikai alapú kategorizációra épül, amely szakított a korábbi hagyományos (sokszor valóban ellentmondásos) meghatározásokkal (ti. ragadványnév, keresztnév, családnév, becenév), és ezek helyett referáló (választott vagy listanév), nexus vagy kapcsolati (átadott vagy automatikus), leíró vagy sajátosságjelölő (alkotott vagy kreált) és affektív (módosított) név kategóriákat különített el (HOFFMANN 2008: 12). TÓTH VALÉRIA ezeket a személynév-fajtákat veszi sorra, szisztematikusan tárgyalja az egyes névfajtákkal kapcsolatos alapvető fontosságú, egymással nem feltétlenül homogén szempontokat (kronológiai, névszerkezeti, keletkezéstörténeti, névszociológiai stb.). Mivel mindegyik személynév-fajtának a megadott szempontok szerinti bemutatását terjedelmi okokból nem vállalthatom, csupán néhány – módszertani szempontból tanulságos – következtetését említem meg.

A szerző kategorikusan elhárítja és nem tartja megvalósíthatónak a sajátosságjelölő nevek funkcionális (motivációs, kognitív) modellálását, arra hivatkozva, hogy egyrészt a különböző korok névadásában a kulturális-társadalmi hatások olyan mértékű eltéréseket okoznak (ti. bizonyos szemantikai kategóriák csak később jelennek meg), hogy nem teszük lehetővé egy általános névmodell megalkotását, kivitelezhetőségét (121–122). Másrészt egy funkcionális-szemantikai tipológia kidolgozását „bármely korszak vonatkozásában valamelyest esetlegesnek” gondolja. Úgy látja, hogy „az efféle személynévadás mögött lényegében bármilyen motiváció állhat” (123; kiemelés tőlem), ezért a hangsúlyt inkább a lexikális-morfológiai struktúrára kívánja helyezni. Ezzel azonban éppen az általa is hangoztatott, rendszerszerűségből eredő modellhatás létezését és a névfunkciók vizsgálhatóságát vonja kétségbe (az ellentmondást különben a szerző is érzékeli – 126). A természetes (leíró jellegű) személynévadás ugyanis olyan általános (univerzális) sémák alapján működik (hasonlóan a helynevekhez), amelyet – véleményem szerint – a kulturális-társadalmi hatások csak az egyes névtípusok gyakorisági arányait tekintve befolyásolnak. Az is kérdés továbbá, hogy mit tartunk a természetes (leíró) névadásba sorolhatónak (az óvóneveket például semmiképpen nem, mivel ezek a nevek nem a névvisező egyéni sajátosságjegyeire utalnak) (122; a kérdésre részletesebben l. N. FODOR 2012).

A kötet fontos és új megközelítése a nemzetségnevek nexusnévi sajátosságainak a kiemelése és az öröklődő családnévvel történő összekapcsolása annak okán, hogy mindkettő „genetikus-társadalmi összetartozás” tulajdonnévi kifejezője. A korábban egybehangzóan az írásbeliség „termékének” tartott *de genere*-t tartalmazó személyjelölő szerkezettel kapcsolatban a szerző határozott álláspontja az, hogy „a nemzetségnevek kategóriáját a beszélt nyelv személynév-fajtái közül semmi okunk sincs kizárni” (182). Figyelemre méltó megítélése szerint „a nemzetségneveknek sokkal nagyobb jelentősége van a családnév kialakulásában, mint azt a szakirodalom feltételezi” (204), azok „konkrét elemeket is adhattak e későbbi kategóriának” (205–207). Az azonban, hogy az élő nyelvben a nemzetségnévre való hivatkozás már valóban önálló tulajdonnévi elemmel (pl.

**Becsegergely János*) vagy nemzetségnevet tartalmazó körülírással (pl. **Becsegergely nemzetségbeli János* vagy **János, a Becsegergely nemzetségből*) történt, az általa felhozott (az élő nyelvi formára bizonyítalanul utaló) kevés példa mellett is további vizsgálatot igényel. Kérdés tehát, hogy feltehetünk-e egy **Becsegergely(i) István* élő nyelvi alakot, melyben az előtag nemzetségre utaló beszélt nyelvi nexusnév. A válasz problematikuságát az adja, hogy a nemzetségnévi eredet gyanújába kerülő családnévek helynévi és/vagy egyénnévi eredettel is magyarázhatóak (l. pl. *Vázsonyi, Győri*), kettős nemzetségnévből keletkezett családnévre pedig nincs adatunk. TÓTH VALÉRIA munkája a problematikus kérdéskör új megközelítésének kiváló összefoglalása, amely kétségtelenül a további elemzések alapjául fog szolgálni. Mindezt a többi személynév-fajtát bemutató fejezet kapcsán is bátran kijelenthetjük.

2. A Személynévi helynévadás az ómagyar korban című kötet arra keresi a választ, hogy „hogyan terjednek ki a személynévek rendszerösszefüggései a helynévrendszerre”. Azokkal a helynévtípusokkal foglalkozik, amelyek létrehozásában személynévek vesznek részt, azaz tartalmaznak személynévi lexémát (2017: 7).

A személynévi helynevek problematikája régóta fontos helyet foglal el a magyar helynévkutatásban. A most bemutatandó kötet abban jelent újat a korábbi szakmunkákhoz képest, hogy új aspektusból, a személynévadás és személynévrendszer szempontjából vizsgálja a helynevek e sajátos típusát. A korábbi kutatókat elsősorban azoknak a helyneveknek a funkcionális és névszociológiai sajátosságai érdekelték, amelyek személynévi lexémából formáns nélkül keletkeztek, a szerző azonban a helynévképzővel vagy földrajzi köznévi utótaggal (összetétellel) létrejött struktúrák vizsgálatát is ugyanolyan fontosnak tartotta, ezért az utóbbiak részletes leírására is külön fejezetet szánt.

A kötet egyik fejezete a történeti helynév-tipológia eddigi eredményeinek kritikai áttekintését tartalmazza (61–73). Köztudomású, hogy a történettudomány a 20. század elejétől kezdve nagy jelentőséget tulajdonított az egyes helynévtípusok (kiemelten is a településnevek) kronológiai behatárolásának, mivel ennek segítségével kívánta a honfoglalás kori és a 11. századi Magyarország etnikai arculatát megrajzolni. Az, hogy az alapvetően nyelvészeti jellegű feladatot a történettudomány és a történeti földrajz céljainak való megfelelési kényszer határozta meg, azt eredményezte, hogy a kutatók figyelmen kívül hagyták vagy másodlagosnak tartották az alapvető helynévrendszertani és névelméleti kritériumokat és összefüggéseket, ezért a KNIEZSA által kidolgozott magyar történeti helynév-tipológia, főként az egyes típusokhoz rendelt merev kronológiai értékek, amelyek segítségével egyes települések keletkezési idejét kívánták meghatározni, a szerző szerint a későbbi (BÁRCZI GÉZA, KRISTÓ GYULA végzett) revíziók ellenére sem bizonyult marandónak. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy a névkutatás segédtudományi szerepét „csak abban az esetben tudja maradéktalanul betölteni, ha művelői a nevekhez mint nyelvi jelekhez közelítenek, s következtetéseiket erre alapozva, tisztán nyelvi síkon maradva igyekeznek levonni” (73), az így kapott eredményekre már biztosan tudnak támaszkodni a társtudományok is. Ezt az alapvető követi a szerző akkor, amikor a kötet további fejezeteiben a személynévi helynevek három csoportját, a formáns nélkül (75–125), a helynévképzővel (127–143), illetve összetétellel alakult személynévi helyneveket (145–181) elemzi.

A személynévből formáns nélkül alakult helynevek névrendszertani kérdéseinek és a névtípus történeti forrásértékének a bemutatásával a kötet legerjedelmesebb fejezete

foglalkozik (75–125). A témához kapcsolódóan kétségtől legproblematisabb, legtöbb vitát kiváltó kérdés a névtípus kronológiai értékének a meghatározása. A formáns nélkül alakult helynevek kronológiai sajátosságai kapcsán kétféle elképzelés terjedt el a szakirodalomban. A hagyományos (a MELICH JÁNOS, KNEZSA ISTVÁN, BÁRCZI GÉZA által képviselt) kronológiai felfogás szerint a „puszta személynévi helynévadás kétségtelenül megvolt a magyarban a 10–12. században” és feltehetően már a honfoglalás előtt is, amely aztán nyugaton a 13. század elején, keleten a 13. század közepe táján veszítette el a produktivitását. A másik felfogás SZABÓ T. ATTILA nevéhez fűződik, aki az empirikus anyag alapján megállapította, hogy „nagy számban alakultak ilyen módon helynevek a 16–17. században, sőt napjainkban is” (89). Ebből következően SZABÓ T. ATTILA szerint tehát a névtípusnak kormeghatározó szerepe nem lehet.

TÓTH VALÉRIA határozottan amellett a vélemény mellett foglal állást, amely szerint a formáns nélküli személynévi helynevek keletkezésével „a magyar helynévrendszer történetének minden korszakában” számolni kell (92). Érveit egyrészt azokra a helynévadatokra építi, amelyek „az újabb korokban, illetőleg napjainkban is hitelt érdemlően tanúskodnak arról, hogy a személynévi alapszóból formáns nélküli helynévadás eleve létezéséig nem szűnt meg”, másrészt pedig – HOFFMANN ISTVÁNNAL egyetértve – a helynévadás általános természetére hivatkozik, melyet a kronológia megalkotásakor korábban egyáltalán nem vettek figyelembe (92). Utóbbi érvei arra vonatkoznak, hogy a helynevek létrehozásának a metonímia a képzés és az összetétel mellett az egyik legfontosabb módja, ezért „aligha van okunk azt feltételezni, hogy egy ilyen alapvető szerepű szó- és névalkotási mód egy bizonyos szócsoporthoz, a személynévi lexémákhoz és névkeletkezéshez csak egy meghatározott időszakban funkcionált volna” (93).

Mindebből rögtön adódik az a kérdés, hogy a helynévadásra vonatkozó fenti általános megállapítások minden helynévfajtára, kiemelten is a településnévre maradéktalanul teljesülnek-e, azaz valóban produktívan vesz-e részt a metonímia a településnevek újabb kori létrehozásában is. A válasz azért nehéz, mert újabb települések az elmúlt évszázadokban csak elvétve jönnek létre, és akkor sem feltétlenül a birtoklásra utaló személynévi lexéma segítségével, másrészt a néhány e típusba sorolható eset döntő része mesterséges névadással keletkezett (a korai településnevek is egyes vélemények szerint ide tartoznak). A mesterségesen létrehozott nevek azonban mégis jelezhetik a meglévő nevek modellhatásának érvényesülését mellett a metonimikus településnévadás későbbi századokbeli élő voltát. MEZŐ ANDRÁSNAK a magyar hivatalos helységnevévadásról írt monográfiájában (1982) a „tulajdonosról, telepítőről vagy kegyeleti célból más személyről történő névadás” című, különböző időszakokhoz rendelt alfejezeit átnézve azt állapíthatjuk meg, hogy a 1701 és 1873 között keletkező településnevek között mindössze kilenc olyan található, amelyben „puszta” családnévből alakult településnév, a legtöbb esetben azonban a német telepítő vagy tisztségviselő német családnévből hozta létre minden bizonnyal maga a telepítést szervező kincstár vagy a kamara, illetőleg az új (általában német) birtokos a saját családnévét felhasználva. Mindössze a *Ginglicsalád* (Tolna vm.) és a magyar nemesi család nevéből keletkező *Nagy-Majlát* településnév (Csanád vm.) vehető feltételezően figyelembe a magyar helységnevévadás szempontjából, bár utóbbiak esetében is a német hivatalos névadás analógiáját sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Fontos, hogy formáns nélküli keresztnévből már egyáltalán nem jön létre új településnév ebben az időszakban, viszont a földrajzi köznévi összetétellel (kn. + *falva/háza/szállás/föld*) keletkezettek száma rend-

kívül magas, ami az összetétel alapú helynévtípus modellértékét jól jelzi (MEZŐ 1982: 59–64). Az 1873 utáni időszakban formáns nélküli személynévet csak elvétve találunk (pl. *Szilágyi* < Szilágyi Dezső miniszter családnévéből, l. MEZŐ 1982: 269) az új településnevek között, a többi a *-falva/háza* összetétellel jön létre (pl. *Deseőháza*, *Wekerlefalva*, *Tiszakálmánfalva*, l. MEZŐ 1982: 76, 268, 274, 275–276). A bizonyíthatóan újabb keletkezésű dülőnevek esetében is ez a névadási mód rendkívül ritkának tűnik a 18. századtól kezdve. HOFFMANN ISTVÁN Tapolcafő kései keletkezésű helynevei között mindössze a *Bogács* nevet véli családnévi eredetűnek, feltételelesen pedig *Becsény* és *Ódor* dülőneveket (2013: 17, 20–22, 85–86). TÓTH VALÉRIA kiemeli, hogy „ez a névmodell tehát – úgy tűnik – elsősorban a településnevek alkotásában játszott meghatározó szerepet, amellet persze, hogy más névfajtáknál sem tekinthető kivételesnek” (95). Az új településnevek ómagyar koron túli keletkezésének erős korlátozottságával magyarázza a pusztai személynévi névadás modelljének szerepcsökkenését, amellyel kétségtelenül egyet lehet érteni, azzal viszont, hogy e névadási mód a legújabb korban, sőt napjainkban sem veszítette el a produktivitását (154) a fenti adatok és a szerző érvelése tükrében sem tűnik minden kétséget kizáróan igazottnak (ehhez l. még az *Ady Endre*, *Dózsa György*-típusú román településnevek idegenszerűségét magyar nyelvhasználók számára). A jelenség magyarázata nyilván abban keresendő, hogy a névadásban szerepet játszó „funkcionális-szemantikai modelleknek (mint a névadás nem nyelvi összetevőinek) a változása lassúbb, a lexikális-morfológiai modelleknek (mint a névadás nyelvi összetevőinek) a módosulása viszont a nyelv belső változási tendenciáinak függvényeként gyorsabb” (97), ebből következik az is, hogy a nyelvi megformáltság terén nyelvspecifikus jelenségeket lehet megfigyelni (183), amely egy-egy névadási mód keletkezésében, gyakoriságában vagy teljes háttérbe szorulásában, sőt akár eltűnésében is jelentkezhethet. Az előbbi az összetétellel való helynévadás (l. alább), utóbbit pedig a formáns nélküli helynevek története példázza.

A névtípus történeti forrásértéke kapcsán a szerző azt az álláspontot fogadja el, hogy „a pusztai személynévi helynevek az esetek óriási többségében minden kétség nélkül magyar névadókra utalnak” (101), ugyanakkor részletesen bemutatja azokat a szakirodalmi előzményeket, melyek más nyelvek esetében is feltételezik a formáns nélküli személynévi helynévadás korai meglétét (77–82), ami kellő óvatosságra figyelmeztet az etnikai rekonstrukció terén (vö. 99–101).

A kötet további két fejezete a személynévi alaptagból képzéssel (127–143), valamint összetétellel alakult helynévtípusokat mutatja be. A helynévképzővel alakult személynévi helynevek kapcsán a szerző két tárgykört tart fontosnak kiemelni: az egyik a személynéveknek a helynévképzésben játszott szerepét, a másik a személynévképző és a helynévképző elhatárolásának problémáját taglalja (127). A fejezet egyik figyelemre méltó megállapítása szerint a *-d* kicsinyítő képző a metonimikus helynévalkotáson keresztül funkcióátértékelődéssel nyerte el helynévképzői szerepét (128), ezzel összefüggésben bőven adatolja azokat az eseteket, amelyek a két homonim képző elhatárolásának lehetőségeit vagy bizonytalanságát jelzik a korai ómagyar korban (134–143).

A másik kiemelő eredmény a referálószemélynév-rétegek (latin, szláv, török, német) helynévképzésben való megjelenésének aránybeli eltéréseinek vizsgálatához kapcsolódik (130–131). Megállapítása szerint a formáns nélküli helynevek létrehozásában a szláv eredetű, míg a helynévképzéssel alkotott neveknél a latin eredetű referáló nevek dominálnak, utóbbiak viszont metonimikusan ritkábban alakulnak helynevekké (124, 131).

Az eltérés magyarázata minden bizonnyal az utóbbi csoport gyakoriságának későbbi realizálódásában kereshető. Hasonló jelenségről olvashatunk az összetétellel alakult személynévi helynevek kapcsán is: a latin eredetű (egyházi) személynévekből a korai ómagyar korban csaknem kétszer olyan gyakran (55%) keletkezett helynévszerkezet, mint a formáns nélküliek esetében (29%), mely arány szintén a személynévgyakoriság kronológiai sajátosságaival magyarázható (168–169).

TÓTH VALÉRIA azon érvelése, hogy „a gyakori személynéveket szívesen használta fel a helynévadási gyakorlat összetett nevek alkotására”, szemben a ritkább nevekkel, amelyek alkalmasabbak voltak arra, hogy „önmagukban (metonimikus névadással) helynevekké váljanak” (169), a fenti aránybeli eltérést nem tudja megmagyarázni, hiszen a latin referáló nevek között ritkábbakat is szép számmal találunk (vö. ÁSzt.). Itt a szerző által másodlagosan említett érvet kellene az első helyre helyeznünk, tudniillik „az összetett helynévstruktúra időben feltétlenül később lesz gyakori, éppen úgy, ahogyan ugyanez érvényes az egyházi személynévek típusára is” (169, 30. lábjegyzet). Ennek nem mond ellent bizonyos latin eredetű referáló nevek (pl. *Péter, Mihály, Pál, Balázs* stb.) kiemelt gyakorisága a helynévalkotásban, csupán azt jelzi, hogy a 13. században az egyházi latin nevek már egyértelműen dominánssá váltak, ezzel együtt kimutatható bizonyos (egyház által preferált) nevek kiemelkedése is, melyekből gyakoriságuknál fogva potenciálisan több összetett helynév keletkezhetett.

Az összetétellel alakult személynévi helynevek kialakulása és a *falv* lexéma helynevekben való (alapnyelvi eredete ellenére) kései megjelenése kapcsán a szerző hiteles okleveles adatok alapján úgy foglal állást, hogy „a 13. századot megelőzően aligha keletkezettek nagyobb számban ’birtok, település, falu’ jelentésű földrajzi köznévvvel összetett helynévszerkezetek. [...] Nem a *falv* lexéma kései tehát a helynevekben való megjelenést illetően, hanem maga az a névszerkezeti típus, amelyben a *falv* is szerepel, nem volt használatos a 13. századot megelőző időkben” (150–151), amivel tulajdonképpen a korábbi szakirodalmi véleményeket erősíti meg e névtípus megjelenését illetően, azt azonban hitelesen cáfolja, hogy teljes mértékben a formáns nélküli helynévadás helyét vette volna át (154).

A bemutatott személy- és helynévtörténeti kötetek olyan összegző munkák, amelyek értékét elsődlegesen az adja, hogy a szerző bátran nyúl hozzá olyan kérdésekhez is, amelyekről a korábbi szakirodalomban egyfajta konszenzus már kialakult. Az általa felvázolt új szempontok a személynévadás egyes kérdésköreinek továbbgondolására ösztönözhetik a kutatókat. Szintetizáló megállapításai alapul szolgálhatnak a személynévekre vonatkozó interdiszciplináris vizsgálatoknak, egyben hozzájárulnak a személynév-kutatás jövőbeni irányának kijelöléséhez.

Hivatkozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- N. FODOR JÁNOS 2012. A természetes személynévadásról. *Magyar Nyelvjárások* 50: 37–50.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafé helynevei*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SLÍZ MARIANN 2010. A helynévi adatok szerepe az Anjou-kori személynevek vizsgálatában. Az *Egrimihalaza* típus. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 105–111.

N. FODOR JÁNOS

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Vörös Ferenc két családnévátlaszáról

1. VÖRÖS FERENC, Kis magyar családnévátlasz. Kalligram, Pozsony, 2014. 440 lap –
2. VÖRÖS FERENC, Kárpát-medencei történeti családnévátlasz. Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest–Pozsony, 2017. 564 lap

1. A névtani, dialektológiai és – a tulajdonnevek térbeli megoszlásával foglalkozó – névföldrajzi vizsgálatok alaptulajdonsága, hogy empirikus jelleggel, nagyszámú adatból vonnak le következtetéseket. A magyar és nemzetközi tudományos életben már több mint két évtizede jelentkeznek törekvések és szándékok arra, hogy az informatikát állítsák ezen tudományok szolgálatába, így az adatok könnyedén kereshetővé válnak a monumentális adatbázisokban, és az eredmények jóval könnyebben térképre vetíthetők, változatosabban ábrázolhatók, mint korábban.

VÖRÖS FERENC itt bemutatandó két kötete ezeket a lehetőségeket kihasználva készült el, és a magyar névtudomány egyik fontos adósságát kezdi el törleszteni: óriási adatmennyiség alapján készült térképeken ábrázolja bizonyos magyar családnévek gyakoriságának és egyes nyelvi jellemzőinek területi variabilitását. Az első kötet a jelenkori családnévanyagot, a második történeti adatokat: az 1720-as összeírás családnéveit használja forrásul. Meg kell jegyeznünk, hogy VÖRÖS FERENC elmúlt évekbeli munkásságának névföldrajzi vonatkozású tanulmányain, kötetein túl fontos eredménye egy tematikus konferenciasorozat megszervezése is a témában, A nyelvföldrajztól a névföldrajzig címmel.

2. A Kis magyar családnévátlasz előszavából és bevezetőjéből értesülhet az olvasó a kötet előmunkálatairól és készítésének alapelveiről. Az előzmények kapcsán a szerző felidézi, hogy a magyar családnévanyag területi tagolódásáról természetesen korábban is sok szó esett a szakirodalomban egy-egy név vagy névtípus kapcsán. De régóta megvolt az igény arra is, hogy egy teljes, vagy megközelítően teljes adatanyagon, szinkrón metszetben tudjuk ábrázolni és értelmezni a nevek térbeli megoszlását. Természetesen hasonló törekvéseket és eredményeket sorolhatnánk a magyar névkutatás történetéből a helynevek vizsgálatának kapcsán is: az egyes névelemek, névtípusok névföldrajzának történeti, nyelvi-nyelvjárástörténeti és „névtani” célú elemzését (a klasszikus felosztásra lásd KÁZMÉR 1970: 12–15).

Fontos előzménynek tekinthető a személynévföldrajzi kutatásokban, hogy a kétezres évek elején a magyar névkutatás egyik legfontosabb alakja, HAJDÚ MIHÁLY több szintézisben foglalta össze a magyar személynevekre vonatkozó kutatásait: Az Általános és magyar névtanban például a magyar névtörténet korszakait a keresztnévek és családnévek területi megoszlását is bemutató táblázatokkal és térképvázlatokkal jellemezte (többféle történeti forrás adatait fölhasználva). Ugyanő Családnévek enciklopédiája című munkájához kikérte az aktuális magyarországi népesség családnéveinek listáját a hatóságoktól,